

Н.М. Акчурина-Муфтієва

ІСТОРИОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДНОГО ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА

ЗВЕРТАЮЧИСЬ до характеристики джерел, присвячених кримськотатарському народному декоративному мистецтву, необхідно відзначити, що спеціальних робіт і ґрунтовних досліджень мало і велика частина питань в них не розглядається. До початку ХХ ст. багато фахівців почали звертати увагу і закликали до серйозного вивчення самотнього кримськотатарського мистецтва, що зникає. Проте незабаром, у 20–30-х роках ХХ століття, через зміни політичного курсу у сфері національної політики незначний науковий рух почав занепадати, що не дозволило дослідникам продовжувати вивчення народів Криму. Мистецтво кримських татар було паралізоване і просто викреслене зі світової культури. Сьогодні відбувається процес відродження національного мистецтва й ремесел, традицій і звичаїв, проте багато що вже безповоротно втрачено і загублено. Не залишилося людей похилого віку, які могли б пригадати й розказати про культуру та побут своїх пращурів.

За науковими дослідженнями і джерелами, що надходили, в якійсь мірі можливо відтворити історію розвитку кримськотатарського мистецтва, розділивши її на три основні періоди. До першого періоду належать різні відомості мандрівників, дипломатів, військових або тих, що відвідували Крим та описали побут, звичаї, державний устрій, етнографію народів, які населяли півострів, починаючи з XIII – до середини XIX століття. Другий період (кінець XIX – перша половина ХХ ст.) складають цілеспрямовані наукові дослідження з етнографії й окремих напрямів декоративно-ужиткового мистецтва як кримських татар у цілому, так і окремих етносів. Під керівництвом наукових інститутів та академії наук організовуються спеціальні експедиції, археологічні розкопки, результати яких публікуються в наукових виданнях. Новий етап ознаменувався відродженням вивчення кримськотатарського мистецтва і почався з кінця 90-х років ХХ ст.

Основними джерелами, що оповідали про життя, побут, звичаї й культуру народів Криму XIII – XVII ст., є записки різних мандрівників і державних діячів, які за родом діяльності тривалий час перебували на півострові. Ці джерела разом з науковими матеріалами XVIII – поч. ХХ ст. почали публікуватися в “Записках Імператорського одеського товариства історії й старовини”, що видавалися з 1844-го до 1920 р. З 1887-го до 1923 р. матеріали періодично видаються у Сімферополі в “Известиях Таврической ученой архивной комиссии” (перейменованих у 1923 р. в “Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии”). З 1990 р. цю традицію продовжили випуски “Материалов по археологии, истории и этнографии Таврии”.

Перші й більш докладні описи улаштування побуту й житла, а також особливостей обрядів і вірувань степняків Криму, що характеризують різні верстви населення, ми дістаємо від ченців – італійця Плато Карпіні та фламандця Гійома де Рубрука, які перебували в цих місцях у середині XIII ст. з дипломатичною місією.

У середині XV ст. венеціанський дворянин Іосафато Барбаро залишив нащадкам найґрунтовніший опис степових місцевостей Криму, народів, з якими стикався, їхнього способу життя, особливостей господарської діяльності, звичаїв і культур. Він відзначав наявність усіх необхідних ремесел у кочових племенах татар. Посол Венеціанської республіки в Персії Амвросій Контаріні, котрий проїжджав через степовий Крим у 1473 р., дає коротку характеристику улаштуванню побуту в татарській орді.

Полемічний твір 1543 р. “О нравах татар, литовцев и москвитян” польського дипломата Міхалона Литвина (справжнє ім'я Венцеслав Міколаєвич) вперше було опубліковано в 1615 р. у Базелі. Польський дипломат Мартін Броневський у своєму “Описании Татари” (1867 р.) серед різних сторін життя кримського ханства описав міста і кочовища татар середини XVI ст.

У другій чверті XVII ст. чернець домініканського ордену Жан де Люк у своєму творі “Описание Перекопских и Ногайских татар, черкесов, мингрелов и грузин” разом з описом військових походів ногайців згадує про споруди, одяг, предмети побуту, озброєння, обряди степових жителів Криму. У цей же час префект Кафи (Феодосії) домініканець Еміддіо Доротеллі Д’Асколі склав “Описание Черного моря и Татариин”, включивши в нього свої враження від міст півострова, природи, обрядів, торгівлі, господарських занять, державного устрою. За словами А.Л. Бертъе-Делагарда, ця праця “має велике значення для історії краю, дає цікаві відомості про татар, а особливо про сам Крим у глуху і темну маловідому пору його життя”.

Французький військовий інженер і картограф де Боплан Гійом Лавассер у своїй книзі “Описание Украины”, виданій вперше в Руані в 1651 р., значне місце приділив опису природничо-географічних особливостей Криму і його населення. Разом із відомостями про особливості військової справи кримських татар Боплан виділяє і ряд подробиць, що стосуються їхньої традиційної культури.

Найважливішим історичним джерелом у наш час є книга подорожей турецького вченого Евлії Челебі, в якій детально описуються міста і фортеці, заняття і ремесла, виробництва майстрів, звичаї, мови, організація військових походів, які автор побачив під час відвідування Криму в 1666–1667 роках. У нього ми зустрічаємо найранішу на сьогоднішній день згадку про ремісників, які виготовляли молитовні килимки Кафинського еяйлета, і це підтверджує існування килимоткацтва в період Кримського ханства, а також великої кількості майстерних ткачів м. Кафи і Бахчисарая [Книга путешествия 1999].

Відомості про різні сфери життя Криму XVIII століття представлені в роботах І.Е. Тунмана, М. Пейсонеля, В.Ф. Зуєва, П.І. Сумарокова. В 1770-х роках виходить у світ перший систематизований опис історії формування “Крымское ханство” професора красномовства і філософії університету в Галлі І.Е. Тунмана. Автор ніколи не бував у Криму, у своєму творі використовував велику кількість праць стародавніх і середньовічних авторів, а також

зведення джерел, що не дійшли до нашого часу. Деякі уявлення про народне мистецтво татар можна отримати з подробиць, що стосуються території, природи, народів, які населяли півострів, особливостей устрою світської й релігійної сторін життя і форм господарювання.

Докладний опис торгових зв’язків, а також державного устрою зроблено французьким консулом у Криму М. Пейсонелем, він знайомить нас із відмінностями у всіх галузях життя гірських і степових татар.

Незадовго до приєднання Криму до Російської імперії, досліджуючи землі Північного Причорномор’я й півострова, вчений-енциклопедист В.Ф. Зуєв ретельно вивчив і описав ландшафт, населення, що тут проживає, особливості його побуту (одяг, облаштування інтер’єру житла), освіти, культури.

Вісім наукових робіт академіка Петра Симона Палласа присвячено Криму. Безперечний інтерес становлять його спостереження етнографічного характеру про кримських татар у перші десятиріччя після включення краю до складу Російської імперії.

У 1800 р. виходить книга Павла Івановича Сумарокова “Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 г.”, де детально описані цікаві особливості господарства, побуту, звичаїв, свят кримських татар у різних районах Криму. Вона насичена малюнками художника де Палдо і гравюрами інших художників. Його наступний двотомний твір – “Досуги Крымского судьи” – рясніє цінними етнографічними описами.

Опис татар гірсько-узбережного Криму в кінці XVIII – на початку XIX ст. можна зустріти у Петра Петровича Свиньїна, книга якого включає зроблені ним же замальовки [Картины России и быт... 1839]. В цей же час виходить і твір В. Пассека “Очерки России”, в якому багато нарисів присвячено Криму, історії та культурі його мешканців.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. Російською академією наук було організовано декілька експедицій до Криму. У таких експедиціях, у 1770-х роках, брали участь акад. І.Р. Георгі, що робив сам замальовки з натури, та акад. П.С. Паллас (1793–1794 рр.), якого супроводжував німецький художник Х.Р.Х. Гейслер. Широковідомі

гравюри художника Раффе, що супроводжував у 1830-х роках А.Н. Демидова, який подорожував Кримом. У середині XIX ст. член Російського географічного товариства Р.Ф.Х. Паулі очолює роботу над книгою “Народы России”, в яку включає також народи Криму, і він же виконує малюнки для цього видання. У цей же час видається альбом краєвидів Криму художника К. Боссолі, де відображається побут народів, що населяли Крим.

Пізніше, в 1923 р., П.В. Нікольський публікує нарис історико-археологічної екскурсії “Симферополь и его окрестности”. Наступного року Кримський обласний комітет у справах музеїв і охорони пам’ятників давнини, мистецтва і народного побуту публікує культурно-історичні екскурсії Бахчисарєм, над створенням яких разом з П.В. Нікольським працювали О. Акчокраклі, У. Боданинський та ін.

З кінця XVIII ст. з’являються роботи, присвячені певним групам етносу. Грунтовна робота, що вийшла в 1830 р. і представляє особливості побуту і звичаїв кримських ногайців, належала німцю-меноніту Корнісу. У середині XIX ст. з’являється праця А.П. Архипова “Домашняя ногайская утварь”, а в 1860-х роках – етнографічні описи Н.Ф. Дубровіна. Після тривалої перерви, вже у наш час, дослідження матеріальної культури й у тому числі декоративно-ужиткового мистецтва ногайців у XIX – на початку XX ст. продовжили З.Ш. Гаджієва (1976), І.Х. Калмиков, Р.Х. Керейтов, А.І. Сикалієв (1988).

Початком XIX ст. датується рукопис Михайла Дмитрієвського “Картина Крыма или краткое описание татар и других народов в Таврии живущих”, що зберігається в збірці рукописів М.М. Михайлова у відділі рукописів РНБ. У рукописі описуються побут, звичаї, ремесла, життєвий уклад, одяг, мова, пісні кримських татар.

За спеціальними запитами російського уряду були зібрані численні записки-довідки, виконані військовими та урядовцями, що були відряджені до Криму. У Центральному державному військово-історичному архіві зберігаються описи побуту степових татар, складені у 1820-х роках дійсним статським радником Петуховим і в 1849 р. – полковником Генерального штабу Герсевановим.

У 1889 р. вийшов у світ, з коментарями Мурат бей Біарсланова, переклад фрагментів кадиаскерських сак, що уціліли після пожежі 1736 р. у Бахчисарайському палаці і лежали без руху з 1802 р. у Губернському архіві. “Кадиаскерские саки” (суддівські записи) – найцінніше та неопрацьоване до цього дня етнографічне джерело, в якому є записи, що відносяться до кінця XVI – початку XVIII ст. і відображають матеріальну культуру (предмети побуту) татар цього періоду.

Першим серйозним дослідником, який залишив цінні відомості про особливості життєвого укладу, улаштування житла, систему господарювання, обряди, виготовлення одягу, промисловість, традиційну культуру і фольклор кримських татар у середині XIX сторіччя, був Р.І. Радде. У нього ми знаходимо інформацію про форму, матеріали і декоративне оформлення кам’яних надгробків, архітектурних споруд, житло ногайців, облаштування ними інтер’єрів, їхній одяг і прикраси, кустарне і промислове виробництво виробів зі шкіри, металу, дерева, повсті, швейних і ткацьких виробів [Радде 1856–1857].

У 1860–1870-х роках побут жителів Криму описували княгиня О. Горчакова та Е.Л. Марков. До початку XX ст. відносяться вельми мальовничі описи татарських традицій, зроблені З.І. Васюковим та А. Вадзінською. Велику цінність мають відомості А. Чеглока про природу, побут і всі форми господарювання степових і гірсько-узбережних татар.

Матеріали з історії формування всіх сфер культури кримських татар, як і з історії складання самого етносу, ми зустрічiamo в багатотомному виданні “Универсальное описание Крыма” (1875 р.) відомого краєзнавця В.Х. Кондаракі.

Таким чином, вивчаючи вищезазначені праці, можна черпнути лише загальні, але й важливі дані про багато предметів декоративно-ужиткового мистецтва і ремесла народів Криму: стародавні назви предметів та існування їх у певних районах, зовнішній опис, призначення, існування в той або інший період часу.

Єдиною серйозною роботою до наших днів залишається книга Б.А. Куфтіна “Жилище крымских татар в связи с историей заселения полуострова”, видана в 1925 р.

Б.А. Куфтін дослідив і встановив чотири головні районні типи житла кримських татар. Розкрив їхні відмінності, зовнішні чинники, що вплинули на їхнє конструктивне і планувальне рішення, а також організацію інтер'єрів. У 30-х роках ХХ ст., після участі в Ескі-Керменській експедиції ДАІМК у гірському Криму, археолог-сходознавець А.Н. Бернштам свої дослідження традиційного житла кримських татар виклав у доповіді, що була прочитана на засіданні етнографічного відділу. Він розкрив історію розвитку різних типів житла, особливості печерних, саманових, плотових, кам'яних і дерев'яних споруд. Описав внутрішнє оздоблення, символічне значення орнаменталізації окремих будівельних деталей, улаштування опалювання, періодизацію будівництва.

Наукове вивчення окремих видів народного декоративного мистецтва починається на початку ХХ століття. З'являються спеціальні дослідження певних галузей матеріальної культури кримських татар. Цьому сприяли численні експедиції, організовані місцевими і центральними музеями та навчальними закладами. Окрім польового, збирали й інші матеріали. У наші дні в багатьох музейних архівах зберігаються щоденники відомих вчених, які брали участь у цих експедиціях. У Російському етнографічному музеї (Санкт-Петербург) зберігаються польові записи П.Н. Бекетова, який у 1906 р. обстежив степову частину півострова, звіт О.М. Самойловича про поїздку в 1916 р. до Євпаторійського і Перекопського повітів, описи колекцій, зібраних співробітниками музею К.А. Іностранцевим, Р.А. Бонч-Осмоловським, Ф.А. Фіельструпом.

В архіві Музею антропології та етнографії є записи таких відомих дослідників, як Д.К. Зеленін, З.В. Бахрушин і Б.А. Куфтін. У Кримському краєзнавчому музеї перебуває частина архіву А.Л. Берт'є-Делагарда, що відноситься до початку ХХ ст. В основному ці матеріали представлені фотографіями.

Одним із перших організаторів археолого-етнографічних експедицій зі збору матеріалів і вивчення культурної спадщини кримських татар у Криму був художник, мистецтвознавець і директор Бахчисарайського музею У. Боданинський. Активне

археологічне й етнографічне вивчення татар проводиться з моменту створення Бахчисарайського музею в дні Жовтневої революції. Вже на початку існування музею його працівники заходилися вивчати монументальні пам'ятники татарської архітектури у вигляді цивільних і культових споруд, що залишилися на поверхні землі, в Чуфут-Кале, Салачике, Ескі-Юрті, с. Улаклі, Ходжа-Сала, у найближчих околицях і районах Бахчисарая. Були здійснені докладні описи, обміри, фотофіксація пам'ятників, побудованих у XIV–XVI ст. (Френ, Терещенко, Павичів, Григор'їв, Смирнов), знайдені фрагменти фаянсових, скляних, глиняних поливних посудин, монет, які були викарбувані в м. Сараї та Криму в XIII і XIV ст. Проведено ще ряд експедицій у 1925–1927 роках, за наслідками яких пізніше були опубліковані наукові матеріали.

Найґрунтовніші відомості про різні виробництва і ремесла з'являються в роботі П.В. Нікольського "Бахчисарай и его окрестности: Историко-этнографические экскурсии" (1927 р.), в якій автор детально описує обладнання ремісничих цехів і роботу кустарних промислів, процес виготовлення повсті, виробів із вовни (торб і саков), токарних, ювелірних виробів. Автор розглядається як історія формування й існування Кримського ханства, так і зміни в життєвому укладі кримських татар, що сталися після ліквідації ханства і приєднання Криму до Росії. Разом з П.В. Нікольським над створенням видання працювали О. Акчокраклі, У. Боданинський та ін.

Уже в перших публікаціях початку ХХ ст. У. Боданинський, хоча й у загальних рисах, позначив періоди художньої культури кримських татар залежно від переважаючих культурних впливів, дав характеристику різних виробництв (із вовни, ювелірно-філігранного, вишивки, ткацтва, обробки дерева). Він вперше розкриває тему кримськотатарського килимарства, стверджуючи, що у XVIII – до середини XIX ст. у Криму вироблялися килими (безворсові) високої технічної та художньої якості, виробництво яких до 30-х років ХХ ст. збереглося лише в Бахчисарай та Східному Криму – в селах Ускут, Капсихор, Таракташ [Берт'є-Делагард 1918]. Обґрунтувавши припущення про кримське

походження партії старовинних килимів, що надійшли на початку 1927 р. у Бахчисарайський музей, він класифікує їх на три типи за технічними і художньо-декоративними якостями, розкриває особливості композиційної побудови, барвистої гами, технічного виконання, орнаменталізації. До публікацій У. Боданинського лише в Е. Челебі зустрічається підтвердження існування в XVII ст. килимарства в Криму.

У наш час поодинокі публікації М. Чурлу, Т. Максимової, О. Желтухіної, І. Заатова, на жаль, не дають повноти розкриття теми татарського килимарства.

Єдине повідомлення в довоєнних дослідженнях про знайдене домашнє виробництво на горизонтальних ткацьких верстатах вовняної смугастої або картатої тканини, саков “ейбе” (або *егбе*) і торб невеликої ширини з’являється в результаті експедиції, очоленої Боданинським у 1925 р. у Східному Криму, в селі Капсихор і суміжних селах.

Техніка ткацтва і мистецтво вишивки, орнаментика деталей костюма, аналіз значення колірних поєднань у 1920–1930-х роках вивчалися П.Я. Чепуріною, Е.Ю. Спаською (за матеріалами, зібраними А.М. Петровою), У. Боданинським. Їхні роботи ґрунтувалися на дослідженні багатих колекцій музеїв Криму.

Неоцінимий внесок у вивчення орнаментального мистецтва кримських татар зробила П.Я. Чепуріна. З 1916 р., будучи директором Євпаторійського музею, вона проводила наукові дослідження традиційної культури кримських татар, брала участь в організації читань “Вечера старой Евпатории” разом з Р.А. Бонч-Осмоловським і М.Я. Гінзбургом. Проводила польові дослідження, співпрацювала з Кримохрисом, ТТІАЕ, публікувала матеріали своїх досліджень, сприяла збереженню і розвитку традиційних ремесел. У 1938 р. була опублікована її книга, в якій описані старовинні види візерункового шиття, технологія їхнього виконання, здійснена їхня класифікація за групами, назвами і вживанням у різних районах Криму [Башкиров, Боданинский 1925]. На сьогоднішній день її роботи є єдиними, що якнайповніше розкривають технічні види, орнаментальні форми ткання і шиття кримських татар. У 2000 р. фахівцем Ялтинського іс-

торико-літературного музею Л.В. Петренко виявлено ще один (п’ятий) технічний вид візерункового ткацтва, знайдений у процесі вивчення книг і фотонегативів на склі, що надійшли з колишнього Східного музею міста Ялти. В 1995–2003 роках публікується ряд статей (Асан, Желтухіна, Петренко, Ізідінова, Заатов) співробітників кримських музеїв, присвячених орнаменталізації й окремим видам кримськотатарських тканих і вишитих виробів.

У 2000 р. вийшла у світ монографія Л.І. Рославцевої “Одежда крымских татар конца XVIII – начала XX в.”. У ній детально розглядається костюм степової й гірсько-узбережної груп етносу, описується техніка виконання візерунків, варіанти орнаменталізації та роль кожної деталі одягу в різних обрядах.

Вивчення пам’ятників каменерізного мистецтва Криму почалося на початку XX століття, у зв’язку з археологічними розкопками, що активно проводилися у Старому Криму, Отузах, Ескі-Юрті, в результаті яких був знайдений та описаний великий матеріал про мусульманські надгробки XIII–XV століть. Була здійснена велика робота з опису різноманітних типів, часткової класифікації, типології надгробків і розшифровки епітафій (А. Башкиров, У. Боданинський, І.Н. Бороздін, О. Акчокракли). В 1927 р., на основі матеріалів науково-етнографічної експедиції, публікується нарис О. Акчокракли “Татарские тамги в Крыму”. Надгробні камені зі знаками тамги, що були попередниками мусульманських епіграфічних пам’ятників, які виникли в XIV ст., були знайдені експедицією у великій кількості. На основі аналізу тамгових зображень були встановлені форми і місця вживання тамг, родові імена племен, які проживали в Криму.

Вивчення каменерізного декору середньовічних кримськотатарських пам’ятників пов’язувалося в основному з дослідженням архітектури. Бертъе-Делагард був одним із перших, хто висловив думку про безпосередній малоазійський вплив на поширення сельджуцької стилістики в Криму. Характеризуючи стиль кам’яного різьблення з розкопок Мангупської фортеці, він стверджував, що “деталі мусульманського архітектурного орнаменту” почали застосовуватися в декорванні християнських

споруд не пізніше XIV ст. [Бертге-Делагард 1918]. І.Н. Бороздін, А.З. Башкиров, О. Акчокракли у своїх працях вказували на пріоритет мусульманського середовища у створенні та поширенні архітектурного і каменерізного мистецтва в Солхаті та його околицях. Проведені А.С. Башкировим і У.Е. Боданинським дослідження некрополя другої половини XIV–XV ст. Кирк-Азізлер лягли в основу класифікації середньовічних мусульманських надгробків Криму. Ними були встановлені подібність орнаментальних мотивів надгробків різьбленням споруд Сельджуцької Коні, Самарканда, християнських споруджень на території Криму (Мангупських будов), Грузії та Вірменії [Башкиров, Боданинский 1925]. Б.Н. Засипкін висловлював думку про вплив не тільки малоазійського, а й середньоазіатського й візантійського мистецтва (1928 р.). У роботі “Сельджукизм в древнем татарском искусстве” А.С. Башкиров указує на орнаменти, які часто зустрічаються в декорі малоазійських і кримських споруд. Він вважає, що в монументальному різьбленні кримських пам’яток виявляються не тільки риси сельджуцького стилю, а присутні й інші впливи. Дослідник відзначає широке розповсюдження лілейного орнаменту в період Середньовіччя в усьому басейні Середземномор’я (1926 р.).

У післявоєнних дослідженнях такі вчені, як І.А. Орбелі, А.Л. Якобсон, О.І. Домбровський, В.А. Сидоренко, припускають, що кам’яне різьблення Південно-Східного Криму створювалося під впливом сельджуцького мистецтва, стильові принципи якого перенесені на кримський ґрунт вірменськими майстрами. Що стосується “кримськотатарської” культури, то, на думку О.І. Домбровського і В.А. Сидоренко, її формування відноситься до XVI–XVII ст. і є продуктом злиття багатьох етнокультурних елементів, у першу чергу татарських, турецьких, грецьких, а також ірано-вірменських і російсько-українських [Домбровский, Сидоренко 1978].

Кам’яне різьблення мусульманських споруд останніми роками розглядалося в роботах С.М. Червонної, О.А. Айбабиної. У праці “Мусульманская эпиграфика (резные надгробные камни) в Крыму. К вопросу об эстетике сунитского Ислама в

искусстве крымских татар” С.М. Червонна проводить паралель між мусульманськими каменями-надгробками та архітектурними монументальними формами, надгробками і фонтанами-меморіалами. О.А. Айбабина в дослідженні “Декоративная каменная резьба Кафы XIV–XVIII вв.” розкриває питання сельджуцького декоративного стилю в надгробках мусульманських некрополів Кафи. Сельджуцький стиль у різьбленні по каменю в християнських монастирях і мусульманських святинях Криму також розглянуто у статті Н. Акчуріної-Муфтієвої (2005 р.).

У 30-х роках ХХ століття з’являються суто мистецтвознавчі роздуми М. Гінзбурга про особливості та взаємовпливи декоративного мистецтва кримських татар, а також поетичний аналіз М.А. Волошина. Класифікацію етапів розвитку кримськотатарського мистецтва від найдавніших часів і до сьогодення С.М. Червонна здійснює у своїй роботі “Искусство татарского Крыма” (1994 р.). Мистецтвознавчий екскурс включає в основному питання розвитку малої та монументальної архітектури, а також живопису і графіки молодих художників кінця ХХ століття. Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво ХХ століття, його становлення в контексті культурогенезу кримськотатарського народу розкрито в монографії І. Заатова (2003 р.).

На жаль, протягом всього часу не вивчалися питання кримськотатарської кераміки і гончарного виробництва, ювелірних і художніх виробів із металу. Часткові уявлення про ці види декоративно-ужиткового мистецтва можна одержати з роботи А.Л. Якобсона [Якобсон 1979], присвяченої проблемам вивчення історії та матеріальної культури середньовічного Криму. В ній подано характеристики керамічних виробів, ювелірних прикрас, знайдених під час археологічних розкопок. Лише останніми роками з’явилися публікації Т.Н. Красних (1994 р.), І.І. Вдовиченко (2002 р.) про кераміку, О.О. Желтухіної [Желтухина 2000], З. Ниметулла (2002 р.), Н.М. Акчуріної-Муфтієвої – про художню обробку металу і ювелірне мистецтво [Акчуріна-Муфтієва 2005].

Також відсутні фундаментальні дослідження кримськотатарської орнаментики в різних видах народного мистецтва.

Уривчасті відомості про окремі орнаментальні мотиви та їхню семантику можна знайти в публікаціях А.Н. Малиновської (1993 р.), М. Чурлу (1996, 2000 рр.), Л.В. Петренко (1998 р.). Аналіз типів, композиційної побудови орнаменту XVII–XIX ст. у кримськотатарській вишивці подано у публікаціях Т.М. Соковець [Соковець 1997] і Н.М. Акчуріної-Муфтієвої [“Ойма”... 2005; Орнаментальна... 2005].

Таким чином, підводячи підсумок існуючих нині досліджень, можна стверджувати, що вони мають обмежені, тимчасові

рамки та здійснювалися лише за окремими напрямками у вивченні декоративно-ужиткового мистецтва кримських татар. Відсутні комплексні й будь-які серйозні дослідження в ювелірному, каменерізному мистецтві, різьбленні по дереву, виготовленні зброї за період з XIV ст. і до теперішнього часу, а в ткацтві та вишивці – з XV і до середини XVIII ст. Не розкриті питання типології та розвитку окремих видів декоративно-ужиткового мистецтва, і особливо – типології, номінації і символіки кримськотатарського народного орнаменту.

СКОРОЧЕННЯ

ДАІМК – Державна академія історії матеріальної культури.

ТТІАЕ – Таврійське товариство історії, археології і етнографії.

ЛІТЕРАТУРА

Акчуріна-Муфтієва Н.М. “Ойма” – прорізний візерунок кримських татар // **Східний світ**, 2005, №4.

Акчуріна-Муфтієва Н.М. Орнаментальна вишивка Криму у малюнках В.В. Контрольської // **Східний світ**, 2005, №2.

Акчуріна-Муфтієва Н.М. Різьблення по каменю в християнських монастирях і мусульманських святинях Криму // **X Могилянські читання**. Київ, 2005.

Акчуріна-Муфтієва Н.М. Ювелірне мистецтво кримських татар // **Народна творчість та етнографія**, 2005, № 4.

Башкиров А.С., Боданинський У.Э. Памятники крымскотатарской старины. Эски-Юрт // **Новый Восток**, 1925, № 8–9.

Бертъе-Деллагард А.Л. Каламита и Феодоро // **ИТУАК**, 1918, № 55.

Боданинський У. Производство из шерсти у крымских татар // **Крым**. Вып. 2. Москва – Ленинград, 1928, №1.

Гаджиева С.Ш. Материальная культура ногайцев в XIX – начале XX вв. Москва, 1976.

Домбровский О.И., Сидоренко В.А. Солхат и Сурб-Хач. Симферополь, 1978.

Желтухина О.А. Исчезающее искусство филиграни // **Къасевет**, 2000, №1.

Калмыков И.Х., Керейтов Р.Х., Сикалиев А.И. Ногайцы. Историко-этнографический очерк. Черкесск, 1988.

Картины России и быт разноплеменных ее народов, из путешествий П.П. Свиньина. Санкт-Петербург, 1839. Ч. 1.

Книга путешествия. Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666–1667 гг.) / Перевод и комментарий Е.В. Бахревского. Симферополь, 1999.

Радде Г. Крымские татары // **Вестник имп. Русского географического общества**, 1856–1857. Т. 18–19.

Соковец Т.М. Крымские орнаменты в рисунках В.В. Контрольской (из фонда БГИКЗ) // **Бахчисарайский историко-археологический сборник**. Вып. 1. Симферополь, 1997.

Чепурина П.Я. Орнаментное шитье Крыма. Всесоюзное кооперативное объединенное издательство. Москва – Ленинград, 1938.

Якобсон А.Л. Керамика и керамическое производство средневековой Таврики. Ленинград, 1979.